

UOT: 58.006, 58.009

AZƏRBAYCANIN İŞĞAL ALTINDA OLMUŞ ƏRAZİLƏRİNİN FLORA VƏ BİTKİLİYİ

Aydın Musa oğlu Əsgərov, *b.e.d.*

AMEA-nın Genetik Ehtiyatlar İnstitutu
e-mail: askerov1@mail.ru

Xülasə

Məqalədə işğal altında olmuş və hazırda azad edilən ərazilərin biomüxtəlifliyi haqqında məlumat verilir. Regionun təbii bitki örtüyündə, xüsusən meşə, yüksək dağ bitkiliyi qurşaqlarında rast gəlinən bitki genetik ehtiyatlarının yayılması, istifadə imkanları haqqında nəticələr verilir. Regionda itmək təhlükəsi olan bitki növləri təhlil edilir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qarabağ, flora, bitkilik, biomüxtəliflik.

Giriş

Qarabağ nəinki Azərbaycan Respublikasının, hətta bütövlükdə Qafqazın ən zəngin fitocoğrafi regionlarından biridir. Qarabağ digər təbii sərvətləri ilə yanaşı flora və bitkiliyinin zənginliyi ilə də seçilir. Son araşdırmalara görə, Qarabağ ərazisində 2000-dən çox ali bitki növünə (*Pteridophyta*, *Pinophyta*, *Anqiospermae*) rast gəlinir ki, bu da Azərbaycan florasının ali bitki növünün 42 faizindən çoxdur [3]. Bu zənginlik, ilk növbədə burada təbii şəraitin, geoloji və geomorfoloji quruluşun son dərəcə mürəkkəb olması ilə əlaqədardır. Bu növlər arasında çox sayda dərman, qida, vitaminli, boya, yem və digər faydalı bitkilər vardır. Onlardan üskükotu (*Digitalis ferruginea*), qara batbat (*Hyosyamus niger*), çiçəbahar (*Phytolacca americana*) və bu kimi çox sayda dərman bitkiləri, eləcə də sumax, sarağan, murdarça, zirinc, çaytikanı, alma, göyəm, yemişan, əzgil kimi faydalı bitkilər qeyd oluna bilər.

Qarabağın bitkiliyinin təsnifatı

Qarabağ ərazisində ən çox aşağıdakı bitkilik qruplaşmalarına rast gəlinir: meşə bitkiliyi, qarışıq tərkibli kolluqlar, friganoid və bozqır bitkiliyi, qaya bitkiliyi, su-bataqlıq bitkiliyi, subalp və alp çəmənliyi, o cümlədən meşə və kolluqların və bozqır bitkilərin yerində yenidən bərpa olunmuş bitki örtüyü.

Regionun təbii bitki örtüyündə Dalamazkimilər (*Lamiaceae*), Qərənfilçiçəklilər (*Caryophyllaceae*), Asterçiçəklilər (*Asteraceae*) fəsilələrinin nümayəndələri üstünlük təşkil edir. Ekobotaniki cəhətdən meşə-qaya komplekslərindən oreofit bitkilər və dağ kserofitləri daha çox rast

gəlinir. Qarabağın endem və subendem bitkiləri içərisində son geoloji dövrlərdə əmələ gəlmiş neoendemlərin çoxluğu ərazidə hazırda da intensiv növ əmələgəlmə proseslərinin getməsinə göstərir.

1988-ci ildən başlayaraq Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində torpaqlarımız, qiymətli flora nümunələrimiz amansızcasına talan edilmişdir. Dəqiq məlumatlara görə, meşələrimizin 26%-i işğal altında olmuşdur. Bu, təxminən 260 min hektar qiymətli meşə sahəsi deməkdir. Laçın, Kəlbəcər, Ağdərə rayonları ərazilərində qiymətli palıd, fıstıq, vələs, cökə ağaclarından ibarət meşələrimiz qırılaraq talan edilmişdir. Erməni təcavüzü nəticəsində iki dövlət qoruğunun (Laçın rayonu ərazisində “Qaragöl” və Zəngilan rayonu ərazisində “Bəsitçay”) və 4 dövlət yasaqlığının (Qubadlı, Arazboyu, Daşaltı və Laçın) əraziləri zəbt olunmuş, təbii sərvətləri talan edilmişdir. Azərbaycan ərazisindən qırılıb talanan ağaclar hesabına ermənilər taxta emalını 4-5 dəfə artırılıb. Bunlardan başqa, çoxsaylı ağac abidələrimiz, nadir və nəsləkəsilməkdə olan bitki növlərimiz talan olunmuşdur. Azərbaycanın “Qırmızı kitab”ına [1, 2] daxil edilmiş 140 adda nadir və nəsləkəsilməkdə olan bitkinin əksəriyyətinə Qarabağda rast gəlinir: Şuşa gəvəni, Qarabağ dağ laləsi, Şuşa xaşası, Xarı bülbül adı ilə məşhur olan qaş səhləbi, qaraçöhrə, Azad ağacı, hirkan pırkalı, Məryəm noxudu, şternbergiya, yurineya cinslərinin bir sıra növləri və s.

Qarabağın təbii bitki örtüyü içərisində ən çox meşə bitkiliyi ciddi antropogen təsirə məruz qalmışdır. Bu da meşələrin intensiv qırılması və otarılması nəticəsində baş vermişdir. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, bu proses son illərdə ərazinin 88 faizini ötmüş, nəticədə regionun su rejiminin korlanması, iqlimin quraqlaşması, torpağın eroziyasının sürətlənməsinə səbəb olmuşdur.

Qarabağın bitki örtüyü digər dağlıq ərazilərdə olduğu kimi şaquli qurşaqlar üzrə aşağıdakı kimi yerləşir:

1. *Yarımbozqırlar və yarımsəhralar;*
2. *Aşağı dağlığın bozqır bitkiliyi (dəniz səviyyəsindən 400-800 m hündürlükdə);*
3. *Aşağı dağlığın meşə-bozqırları (800-1.000 m);*
4. *Dağlıq mezofil meşələri (1000-2000 m);*
5. *Yüksək dağlığın seyrək meşələri (2000-2500 m);*
6. *Alp-subalp bitkiliyi (2300-3000 m);*
7. *Murovdağın qaya bitkiliyi (3000 m-dən yuxarı).*

Aşağıda regionun əsas bitkilik tiplərinin bəzə məlum olan vəziyyəti haqda məlumat verilir:

Meşə bitkiliyi. İşğala qədər Qarabağın meşə fondu 160 000 hektardan çox, o cümlədən meşə ilə örtülü sahəsi isə 100 000 hektardan çox olmuşdur [4].

İşğaldan əvvəl Qarabağın dağlıq ərazilərini örtən meşələr hazırda yalnız dəniz səviyyəsindən 1200 metr hündürlükdə qalmış xırda meşə sahələrindən ibarətdir. Meşə örtüyü məhv edilmiş, ərazilərdə yenidən əmələ gəlmiş (törəmə, ikincili) bitkilik qruplaşmaları, xüsusən kolluqlar, qaratikan bitkisinin (*Paliurus spina – christi Mill*) üstünlük təşkil etdiyi şiblə və şiblə-yarımsəhralıq inkişaf etmişdir.

Qarabağ meşələrini əmələ gətirən ağac cinsləri – əsasən Qafqaz vələsi (*Carpinus caucasica*) meşə örtüyünün 44 faizini, şərq fıstığı (*Fagus orientalis*) 31 faizini, iberiya palıdı (*Quercus iberica*) və Şərq palıdı (*Q. macranthera*) 21 faizini təşkil etmişdir. Məhsuldarlıq baxımından Qarabağ meşələri

orta göstəricilərə malik olsa da, zəngin floristik tərkibə malikdir. Kolluqlardan ibarət mərtəbədə əzgil, zoğal, alça, yemişan, quşarmudu, ayıfındığı, alma, çaytikanı, birgöz, gərməşov və başqa bitkilər çoxluq təşkil edirdi ki, bunların da çoxu qiymətli meyvə və giləmeyvələrdir. Qarabağda torpaq qoruyucu və susaxlayıcı xassəyə malik meşələrin çox az sahələrdə qaldığını nəzərə alaraq onların təcili olaraq bərpası və qorunması tədbirlərinin işlənilib hazırlanması çox aktualdır.

Orta dağlıq qurşağın meşələri (1800 metrədək) fıstıqlıq, vələslik, palıdlıq formasiyalarından ibarətdir. Bu formasiyalara ağcaqayın, göyrüş növləri, Qafqaz cökəsi, qaraçöhrə, qoz, armud, ayı fındığı qarışıdır.

Qarabağ silsiləsinin yamacları dəniz səviyyəsindən 1700 metr hündürlüyədək iberiya (gürcü) palıdı və Qafqaz vələsindən ibarət meşələrlə örtülüdür. Cənub yamaclarda palıd meşələri, digər yamaclarda isə palıdlı, vələslik formasiyası üstünlük təşkil edir. Qarabağın qeyd olunan və digər meşəlik tiplərində taxıllardan və müxtəlif otlardan ibarət palıdlıqlar daha geniş yayılıb. Meşənin daha rütubətli, kölgəli yerlərində, dərələrdə ayıdöşəyi örtüklü vələsliyə rast gəlinir. Belə tip meşələrdə ot örtüyü yaxşı inkişaf etdiyindən ağacların sıxlığı az olur. Fıstıq meşələri əsasən qırtıç (*Poa sp.*), çətiryarpaq (*Asperula sp.*), topal (*Festuca sp.*) və qısaayaq (*Brachypodium sp.*) tiplərindən ibarətdir. Həmçinin fındıq (*Corylus sp.*) və qıjılardan (*Polypodiophyta sp.*) ibarət fıstıqlıq tipinə də rast gəlinir.

Yüksək dağlıq qurşağın meşələri Şərq palıdı və subalp tozağacı meşələrindən ibarət olub, dəniz səviyyəsindən 1800-2300 m hündürlüyü əhatə edir. Burada əsas meşəmələgətirici ağaclar Qafqaz vələsi (*Carpinus caucasica*), quşarmudu (*Sorbus sp.*) və tozağacıdır (*Betula sp.*). Palıdlıq və tozağacılıq bəzi yerlərdə 2500 metrə qədər qalxır (Qırxqız dağı).

Qarabağda meşənin yuxarı sərhədi xeyli aşağı düşmüşdür. Meşədən azad olmuş sahələrdə subalp çəmənləri, quru yamaclarda isə dağ kserofitləri inkişaf edir.

Bir neçə relik ağac və kol haqda qısa məlumat verək:

Adi qoz (*Juglans regia* L.), yaxud yunan qozu Qarabağ meşələrində geniş yayılmışdır. Tərtər çayı boyu meşə dərələrində 50 km-lik bir ərazidə qoz ağacılığı qeydə alınmışdır. Burada onlara geniş ekoloji amplitudada rast gəlinirdi, belə ki, çaya yaxın yerlərdə söyüd növləri ilə, qayalı yerlərdə Qafqaz dağdağanı ilə formasiyalar əmələ gətirir. Bu ağacların hündürlüyü 25-30 metrə çatırdı. İşğala qədər tədqiqatçı alimlərimiz bu ərazilərin rezervat kimi qorunmasını təklif etmişlər. Burada tədqiqat aparən prof. İ. Səfərov dəniz səviyyəsindən 700 m hündürlükdə adi şabalıd ağaclarının (*Castanea sativa* Mill.) yeni təbii yayılma sahəsini aşkar etmişdir. Məşhur Bəsitçay çinar meşəliyindən (Zəngilan rayonu) xeyli aralıda yerləşən bu ərazidə təbii çinarlıq da aşkar edilmişdir. Azərbaycanda ən iri çinar ağaclarından biri də Füzuli rayonunun Qırmızı Bazar qəsəbəsində qeydə alınmışdır. Bu nəhəng ağacın hündürlüyü 50 m, çətirinin əhatəsi 1400 m², yaşı 1500-1800 il hesablanmışdır. Qəsəbənin yaşlı sakinlərinin dediyinə görə, vaxtilə bu ağacın qorunmasına ildə xeyli miqdarda qızıl pul ödəyirlərmiş.

Qarabağda üçüncü dövrün relik bitkiləri sayılan pırkal (*Ilex hyrcana*), qaraçöhrə (*Taxus baccata*) fıstıq və vələs meşələrində aşkar edilmişdir. Bu unikal relik meşəlik Kiçik Qafqazda (Azərbaycan daxilində) yeganə sahədir.

Relikt vələsarpaq Azad ağacı (*Zelkova carpinifolia* (Pall.) C. Koch) meşəliyi ərazinin Araz çayına yönələn yamaclarında 300 ha sahədə qalmışdı. Bu da Azərbaycanın Kiçik Qafqaz regionunda

yeganə Azad ağacı meşəliyi idi. Bunlardan başqa, 120-200 il yaşı olan şaxtut ağacları da qeydə alınmışdır.

Qeyd olunan ağacları çox böyük elmi əhəmiyyətə malik olduğundan həmin sahələr ciddi rejimdə qorunmalıdır. Onların hamısı Azərbaycanın “Qırmızı kitab”ının 3-cü nəşrinə daxil edilmişdir.

Qarabağ meşələri böyük torpaq qoruyucu, susaxlayıcı xassəyə malik olması ilə yanaşı, həmçinin mühüm istirahət əhəmiyyətli ərazilərdir. Bu cəhətdən meşələrlə əhatə olunmuş İsa bulağı, “Borjomi” tipli suyu olan Turşsu və başqa ərazilər qeyd olunmalıdır.

Beləliklə, Qarabağ meşələri üçüncü dövrdən qalmış relikt ağac və kollarla zəngin bir ərazi olmuşdur. Əfsuslar olsun ki, son 20 ildə bu ağacların çoxu (xüsusən, qoz, çinar) amansızcasına qırılıb tələf edilmişdir.

Qarabağ üçün səciyyəvi olan **dağ kserofit bitkiliyi**, əsasən meşə landsaftının əhatəsində, törəmə bitkilik kimi meşələrin qırılmış yerlərində yayılmışdır. Burada frigana tipli bitkiliyin müxtəlif variantlarına rast gəlinir, şiblə və tragukant tipli qruplaşmalar azlıq təşkil edir. Qaya töküntülərində çöl nanəsi, əvəlik, kəkotu, süsən, çaxır (ələvi), quzuqulağı, çətiryarpaq, topal, tikanlı kollardan ibarət müxtəlif tragagant tipli bitkilərdən xırda başlıqlı gəvən, tikanlı xaşa, tıs-tıs, yaxud çobanyastığı iri sahələri tutur.

Bu ərazilərdə rast gəlinən relikt ali sporlu bitkilərdən (*Pteridophyta*) Zöhrə darağı (*Adiantum capillus – veneris*), tükvari qamçılıca (*Asplenium trichomanes*), Azərbaycanda yeganə yayılma yeri Xocavənd ətrafında aşkar etdiyimiz Voronov q. (*A. woronowii*), divar q. (*A. ruta - muraria*), qara q. (*A. adiantum nigrum*), dərman seteraxı (*Ceterach officinarum*), alp vudsiyası (*Woodsia alpina*), hamar v. (*W. glabella*), kövrək qovuqluca (*Cystopteris fragilis*) qeyd oluna bilər.

Aşağı dağ qurşağında qaratikan kollarının dominant olduğu daşdayanlı şiblə formasiyaları demək olar ki, torpaq səthini örtür. Bu fitosenozda ən çox rast gəlinən bitkilərdən – çobantoxmağı (*Dactylis sp.*), yabanı çovdar (*Secale segetale*), pişikquyruğu (*Phleum sp.*), ayırıqotu (*Agropyron sp.*), üçyarpaqlı yonca (*Trifolium sp.*), kalışvər (*Melica sp.*), dilqanadan (*Galium sp.*) göstərilə bilər. Həmçinin kserofil bitkilərdən boymadərənə (*Achillea sp.*), qısaayağa (*Brachypodium sp.*), məryəmnaxuduna (*Teucrium sp.*), topala (*Festuca sp.*), dağnanəsinə (*Ziziphora sp.*), kəklikotuna (*Thymus sp.*), gəvənə (*Astragalus sp.*) rast gəlinir. Buradakı ağac və kollar çox da hündür olmayan vələs kolları, Azad ağacı pöhrələri, murdarça kollarından ibarətdir. Bu kollar arasında seyrək halda dağ kserofitləri və bozqırlar yayılmışdır. Qeyd olunan bitki qruplaşmaları əsasən daşlı-qayalı biotoplarda bitir.

Qarabağda 2400-3000 m hündürlükdə alp çəmənlikləri yerləşir. Bu ərazilər də (xüsusən Murovdağ silsiləsi) zəngin floraya malikdir (qırmızısaplaq şəhduran – *Alchemilla erythropoda*, qəmgin cil – *Carex tristis*, Qafqaz zirəsi – *Carum caucasicum* və b.). Ərazidə subalp bitkiliyi alp bitkiliyindən daha geniş yayılmışdır.

Azərbaycanın “Qırmızı kitab”ına (1989, 2016) Qarabağ və ona bitişik, işğal altında olmuş rayonlarda yayılan aşağıdakı ali bitki növləri daxil edilmişdir:

Hirkan şümşadı (pırkal) – *Ilex hyrcana* Pojark.

Qafqaz xədicəgülü – *Galanthus caucasicus* (Baker) Grossh.

Komarov birəotu – *Pyrethrum komarovii* Sosn.

Gözəl təkəsaqqal – *Scorzonera pulchra* Lomak.

- Gözəl telegiya** – *Telekia speciosa* (Schreb.) Baumg.
Məxməri gərməşov – *Euonymus velutina* Fisch. et C.A.Mey.
Adi şabalıd – *Castanea sativa* Mill.
Araz palıdı – *Quercus araxina* (Trautv.) Grossh.
Şoranyer qarğasoğanı – *Gladiolus halophilus* Boiss. et Heldr.
Qarabağ dağ lələsi – *Tulipa karabachensis* Grossh.
Sağsağandağ gülxətmisi – *Alcea sachsachanica* İljin.
Natam limodorum – *Limodorum abortivum* (L.) Sw.
Təkdənli buğda – *Triticum monococcum* L.
Adi nar – *Punica granatum* L.
Qırmızı tubulqa – *Pyracantha coccinea* M.Roem.
Giləli qaraçöhrə – *Taxus baccata* L.
Zaqafqaziya canavargiləsi – *Daphne transcaucasica* Pobed.
Vələsarpaq Azad ağacı – *Zelkova carpinifolia* (Pall.) C.Koch.
Meşə üzümü – *Vitis silvestris* C.Gmel.
Alp vudsiyası – *Woodsia alpina* (Bolt.) S. F. Gray.
Fişer şternbergiyası – *Sternbergia fischerana* (Herb.) M.Roem.
İtikənarlı süsən – *Iris acutiloba* C.A.Mey.
Kamilla süsəni – *Iris camillae* Grossh.
Nazıqçiçək tıs-tıs – *Acantholimon tenuiflorum* Boiss.
Azərbaycan ağgülü (itburnu, dərgül) – *Rosa azerbaijhanica* Novopokr. et Rzazade.
Azşüalı dağçətiri – *Peucedanum pauciradiatum* Tamamsch.
Qaya dovşanalması – *Cotoneaster saxatilis* Pojark.
Xarı bülbül – *Ophrys caucasica* Woronow ex Grossh.
Adi meşəgilası – *Padus avium* Mill. (*P. racemosa* (Lam.) Gilib.)
Uzunyarpaq tozbaş (səhləb) – *Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.
Əsmə – *Anemone kuznetzowii* Woronow ex Grossh.

Qeyd olunan nadir bitkilərdən sağsağandağ gülxətmisi Cıdır düzündə, Zəngilan gəvəni Zəngilanda, azşüalı dağçətiri Sağar dağı ətəyində, Dərələyəz stenoteniyasına Xankəndində, gözəl təkəsaqqala isə Topxana meşəsində rast gəlinirdi. Ağriyli ardıc, Araz palıdı Zəngilanda, əfsanəvi Şərq çınarı da Qarabağın Cəbrayıl, Zəngilan və digər yerlərində qorunurdu.

Fişer şternbergiyası və Qafqaz Xədicəgülünə Füzuli, Ağdam, Şuşada, Kuznetsov əsmərinə ancaq Cənubi Qarabağda təsadüf olunurdu. Sayı məhdud olan Qarabağ dağ lələsinə, uzunyarpaq tozbaş səhləbinə Xankəndi ətrafında rast gəlinirdi. Nadir bitki olan gözəl telegiya Kəlbəcərdə, yuliya dağlələsi Xocavənd, Topxana meşəsi, Cəbrayıl qeydə alınmışdı. Qarameyvəli dovşanalması Zəngilanda, adi meşəgilası Laçında, Ağdərədə, qırmızı tubulqa Daşaltında bitirdi. Giləli qaraçöhrəyə Füzulidə, vələsarpaq Azad ağacına Xankəndi və Şuşa ətrafında, alp vudsiyasına Cəbrayıl ərazisində rast gəlinirdi.

Qarabağın işğal altında olmuş rayonlarının təbii bitki örtüyü aşağıdakı qoruq və yasaqlılarda mühafizə olunurdu:

Bəsitçay Dövlət Təbiət Qoruğu Zəngilan rayonunda Bəsitçayın dərəsində yerləşir. Buranın 100 hektarını çinar meşəsi tuturdu. Ərazidə, həmçinin qoz, dağdağan, tut, söyüd, qovaq, yemişan, itburnu, murdarça, qaratikan və s. ağac və kollar inkişaf edirdi.

Qaragöl Dövlət Təbiət Qoruğu Laçın rayonunun yüksək dağlıq qurşağın səciyyəvi alp çəmənliklərini mühafizə edirdi. Burada 100-dən çox qiymətli bitki növü qorunurdu.

Dövlət yasaqlıqları

Laçın rayon Dövlət Təbiət Yasaqlığı Laçın rayonu ərazisində yaradılmışdı. Yasaqlığın ərazisində Hacışanlı meşəsində dünyada ən qiymətli növ olan qızılı palıd (qırmızı palıd) mühafizə olunurdu. Həmin ağacdən istifadə etmək üçün hələ çar Rusiyası dövründə fransızlar çətin dağlarla Xankəndindən Qırxqız dağını keçməklə araba yolu çəkmişdilər.

Qubadlı Dövlət Təbiət Yasaqlığı Qubadlı və Laçın rayonlarının ərazisində yaradılmışdır. Burada qızılı palıd, qoz ağacı, vələs, ağcaqayın, ardic, yemişan, itburnu, böyürtkən ağac və kolluqları geniş massivdə yayılmışdı.

Daşaltı Dövlət Təbiət Yasaqlığı Şuşa və Xocalı ərazisində yaradılmışdı. Yasaqlığın ərazisində zəngin meşə, kol və ot bitkiləri, həmçinin palıd, vələs, ağcaqayın, cökə, göyrüş, yemişan, itburnu, zoğal, əzgil, alma, armud, alça və s. ağac və kol bitkiləri normal inkişaf etmişdi. Ərazi dərman, endemik və nadir bitkilərlə zəngindir.

Arazboyu Dövlət Təbiət Yasaqlığı Zəngilan rayonunun İranla sərhədində -Araz çayının sahilində yaradılmışdır.

Yasaqlığın yaradılmasında əsas məqsəd tuqay meşələrinin, habelə burada olan fauna və floranın qorunması, ərazinin su balansının saxlanması və biomüxtəlifliyin mühafizəsidir.

20 ildən çox müddətdə həmin ərazilərdəki vəziyyət haqda məlumat olmamışdır. Sərfəli olmadığından, erməni botanikləri də bu haqda susmağı üstün tuturlar. Onlar bu haqda heç xarici mətbuatda da məlumat vermirdilər. Dünya təbiət fondu və digər beynəlxalq təşkilatlar da bu məsələyə biganəlik göstərirdi.

Nəticə

1988-ci ildən başlayaraq Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində torpaqlarımız, qiymətli flora nümunələrimiz amansızcasına talan edilib. Dəqiq məlumatlara görə, hazırda meşələrimizin 26%-i işğal altında qalıb. Bu, təxminən 260 min hektar qiymətli meşə sahəsi deməkdir. Laçın, Kəlbəcər, Ağdərə rayonları ərazilərində qiymətli palıd, fıstıq, vələs, cökə ağaclarından ibarət meşələrimiz qırılaraq talan edilmişdir. Erməni təcavüzü nəticəsində indi iki dövlət qoruğunun (Laçın rayonu ərazisində “Qaragöl” və Zəngilan rayonu ərazisində “Bəsitçay”) və 4 dövlət yasaqlığının (Qubadlı, Arazboyu, Daşaltı və Laçın) əraziləri zəbt olunub, təbii sərvətləri talan edilib. Azərbaycan ərazisindən qırılıb, talanan ağaclar hesabına ermənilər taxta emalını 4-5 dəfə artırılıblar. Bunlardan başqa, çoxsaylı ağac abidələrimiz, nadir və nəsləkəsilməkdə olan bitki növlərimiz talan edilib.

20 ildən çox müddətdə işğal olunmuş ərazilərdəki vəziyyət haqda məlumat olmamışdır. Sərfəli olmadığından, erməni botanikləri də bu haqda susmağı üstün tuturlar. Onlar bu haqda heç xarici mətbuatda da məlumat vermirdilər. Dünya təbiət fondu və digər beynəlxalq təşkilatlar da bu məsələyə biganəlik göstərirdi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan SSR-in Qırmızı kitabı. Bakı, “İşıq”, 1989, 544 s.
2. Azərbaycanın Respublikasının Qırmızı kitabı. II nəşr, Bakı 2013, 673 s.
3. Əsgərov A. M. Azərbaycanın bitki aləmi. Bakı, TEAS PRESS, 2016, 444 s.
4. Məmmədov Q.Ş., Xəlilov M.Y. Azərbaycanın meşələri. Bakı, Elm, 2002, 472 s.

Dr., A.M. Asgarov

Institute of Genetic Resources of ANAS

Flora and vegetation of the occupied territories of Azerbaijan

Summary

Data is being carried out on the flora and vegetation of the territories of Azerbaijan, which are under the occupation of Armenia and are currently liberated by the Armed Forces of Azerbaijan. The characteristic of natural phytocenoses, their distribution, significance and ways of their protection is given. Particular attention is paid to the restoration of endangered species.

Keywords: *Azerbaijan, Karabakh, flora, vegetable life, biodiversity*

Д.б.н., А.М. Аскеров

Институт генетических ресурсов НАНА

Флора и растительность оккупированных территорий Азербайджана

Резюме

Проводятся данные о флоре и растительности территорий Азербайджана, находящимся под оккупацией Армении и освобожденными ВС Азербайджана в настоящее время. Дается характеристика естественных фитоценозов, их распространения, значения и путей их охраны. Обращается особое внимание восстановлению видов, которые находятся под угрозой исчезновения.

Ключевые слова: *Азербайджан, Карабах, флора, растительность, биоразнообразие*